

[B] **PLURIFORM WORDT UNIFORM.
EEN GESCHIEDENIS VAN DE
INDISCH-NEDERLANDSE PERS (1905-1942)**

In 2001 verscheen *Heethoofden en journalisten*, het eerste deel van de geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers (1744-1942) die Gerard Termorshuizen heeft beschreven. Tien jaar later volgde het tweede, afsluitende deel, *Realisten en reactionairen*, dat de periode 1905-1942 bestrijkt. Het is een project waaraan Termorshuizen, met medewerking van Anneke Scholte, zeker twintig jaar heeft gewerkt. Beide delen zijn verschenen als een coproductie van Nijgh & Van Ditmar en KITLV Uitgeverij. Het tweede deel werd in maart 2011 ten doop gehouden in Leiden op een feestelijk symposium over de Nederlandse koloniale pers. Inmiddels is bekend geworden dat er een einde zal komen aan het bestaan van KITLV Uitgeverij als onafhankelijke wetenschappelijke uitgever.

In een tijd waarin van overheidswege culturele geldkranen worden dichtgedraaid en marktwerking het toverwoord is, kan het instructief zijn om te kijken naar de Indische media in de eerste helft van de twintigste eeuw. Nederlands-Indië kende niet de verzuiling die toentertijd kenmerkend was voor het vaderland. Termorshuizen zegt het duidelijk: “Partijpolitieke of godsdienstig georiënteerde bladen [...] konden niet of nauwelijks gedijen.” De Europese pers diende de belangen van de Europese bevolking, en die waren vooral economisch van aard. Nederlands-Indië was immers een exploitatiekolonie. Leo Faust, correspondent van *De Sumatra Post*, formuleerde het in 1912 kort en krachtig: “We zijn hier als natie voor heele mooie doeleinden. Maar dit is het ongeluk: we zijn hier als individuen voor onze brandkast.”

De Indische pers kent natuurlijk vele nuanceverschillen. Sommige dagbladen hadden een ethische signatuur, vooral in de eerste decennia van de eeuw, maar vanaf ongeveer 1930 maakte de relatieve pluriformiteit plaats voor uniformiteit, die werd versterkt door de economische wereldcrisis. Rond 1938 waren de grote kranten wat hun koloniale mentaliteit betrof “onderling uitwisselbaar” geworden. Zij verdedigden de status quo in dienst van de Rijkseenheid, die tot alle prijs gehandhaafd diende te blijven. Dit was ook de tijd dat er armoede werd geleden, zelfs door Europeanen, en de

D.W. Berretty (alias Jan Karwats),
de Rupert Murdoch van Nederlands-Indië,
Foto uit het besproken boek.

pandhuizen “gouden tijden” beleefden. Alleen buitenissige figuren van de kleine pers conformeerden zich niet aan de algemene behoudzucht en schreven precies wat zij bijvoorbeeld van de nazi's dachten, zoals Achille Weeber. Maar dit soort journalisten werd vaak getroffen door de persbreidelordonnantie, die in 1931 was ingevoerd. Dit lot trof soms ook grote dagbladen, zoals *De Indische Courant* (Soerabaja), opgericht in 1921 door de Suikerbond, een vakvereniging van employés in de suiker, en dus geen “bazenblad”. *De Indische Courant* ontwikkelde zich tegen de verdrukking in tot “stem van het geweten”, met name onder het hoofdredacteurschap van W. Belonje, van wie Termorshuizen een sympathiek portret schetst. In september 1939 kwam Belonje wegens zijn anti-Duitse gezindheid in aanvaring met de Indische regering. Al in 1925 had hij het optreden van de beruchte journalist H.C. Zentgraaff gekenschetst als “Indisch fascisme”, maar dat neemt niet weg dat ook Belonje, in reactie op de toenemende uitingen van Indonesisch nationalisme, allens conservatiever werd en dat hij zelfs na de oorlog zou belanden in het reactionaire kamp, maar die periode valt buiten dit boek. Termorshuizen resumeert Belonjes optreden tussen 1920 en 1942 als volgt: “Zijn hele carrière trok hij, zij het binnen steeds enger wordende marges, ten strijde tegen de onstuitbaar oprukkende reactionaire

mentaliteit in de kolonie. Hij geloofde in de gelijkwaardigheid van mensen. Racistische vooroordelen beschouwde hij als de hoofdoorzaak van de zich verdiepende kloof tussen Europeanen en Indonesiërs.”

In zekere zin kan Belonje worden beschouwd als een journalist die de ethische lijn van Brooshoofd voortzette. P. Brooshoofd (1845-1921), de wegbereider van de Ethische Politiek die al in *Heethoofden en journalisten* zijn opwachting maakte, zou nu een cultuurrelativist worden genoemd. Hij immers beklemtoonde de noodzaak voor de koloniale om zich aan te passen aan “het land dat wij bewonen” en zich te verdiepen in taal, zeden en gebruiken van de inheemse bevolking. Diametraal tegenover Brooshoofd staat Karel Wybrands (1863-1929), die niets moest hebben van de ethische richting en die zich over de ethici én de “inlanders” uitliet in striemende *bon mots*, die vergeleken kunnen worden met het op volkse sentimenten speculerende getwitter van hedendaagse populistische politici. Indische journalisten zijn ook in zoverre te vergelijken met politici dat zij een neiging hadden tot meebesturen, waarvan zij luidruchtig getuigden in hun zogenaamde “tropenstijl”. Termorshuizen citeert enkele reactionaire stijlbloempjes van Wybrands die moeiteloos geplaatst kunnen worden naast Wilders’ “kopvoddentaks”, zoals: “de gummi-stok in plaats van de ‘ethische lolie” en “op een harde knoest hoort een scherpe bijl”. Toen Stokvis, een van de weinige progressief georiënteerde Indische journalisten, opkwam voor “gelijkheid der rassen”, bestempelde Wybrands dit prompt als “weeë nonsens”.

Daarnaast had Nederlands-Indië ook zijn Rupert Murdoch, in de figuur van D.W. Berretty (1890-1934), een *pur sang* kapitalist, die in 1917 het persbureau Aneta oprichtte, dat zich een monopolie veroverde op de buitenlandse nieuwstelegrammen. De grote dagbladen konden zich hierop abonneren, tegen een vergoeding van tussen de 35.000 en 45.000 gulden per jaar. Kleinere dagbladen betaalden minder of werden buitengesloten als hun ideologie de persmagnaat niet beviel. Daarnaast stichtte Berretty in 1920 zijn eigen advertentiebureau dat tegen commissie advertenties aanleverde. Al in 1927 ondernam hij een poging tot kongsvorming, die echter faalde, maar niettemin was hij, zoals Termorshuizen hem fraai karakteriseert, een

“octopus”, die zijn tentakels steeds verder uitstreekte naar de Indische pers. Zijn Murdoch-rol werd overgenomen door W.G.N. de Keizer, die, in 1925 aangetreden als hoofdredacteur van *De Locomotief*, dit progressieve dagblad sluipenderwijs had getransformeerd in een reactionaire krant. De Keizer bracht in 1935 een perscombinatie tot stand tussen vier toonaangevende dagbladen, waarin ook een “fatsoenlijk man” als Belonje werd betrokken. Du Perron, geciteerd door Termorshuizen, schreef dat Belonje min of meer gevangen zat “in de zg. kongsie Zentgraaff. D.i. Wormser-Zentgraaff-De Keizer, drie notoire *schoeljes* van de Indische pers”. Sommige Indische journalisten vallen op door de snelheid waarmee ze van politieke kleur verschieten, afhankelijk van het blad waarbij ze in dienst waren. Hun “jasje keren”, noemt Termorshuizen dat in zijn persgeschiedenis, die ook in stilistisch opzicht een meesterwerk mag heten.

Termorshuizen geeft elke journalist wat hem toekomt. Zo vermeldt hij dat de beruchte Zentgraaff opmerkelijk vaak opkwam voor de Indo en dat Zaalberg en Ritman, hoewel als gematigd bekendstaand, toch ook in de kern reactionair waren. Hij schetst de blindheid van deze reactionaire gemeente voor de indonesianisering van Indië in de lagere regionen van de ambtenarij en voor het ondergronds voortleven van het nationalistische ideaal. De eerste driehonderd bladzijden van dit deel geven een fascinerend overzicht van de ontwikkeling van Nederlands-Indië in een getroebleerde tijd. Aan het einde vermeldt Termorshuizen terloops dat de archieven van de Indische kranten in de oorlogsjaren verloren zijn gegaan. Zijn persgeschiedenis is dus tot stand gekomen door een grondige lectuur van talloze dagbladen. Zijn keuze uit de citaten is voorbeeldig en draagt bij tot een verdieping van ons inzicht in de koloniale geschiedenis als geheel. Termorshuizen heeft een standaardwerk geschapen dat bovendien uiterst leesbaar is.

KEES SNOEK

GERARD TERMORSHUIZEN, *Realisten en reactionairen. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers 1905-1942*, Nijgh & Van Ditmar / KITLV Uitgeverij, Amsterdam / Leiden, 2011, 1.168 p.